

RASPRAVE I ČLANCI

ČEDOMIR ANTIĆ, viši naučni saradnik
Balkanološki institut SANU
Beograd, Knez Mihailova 35

UDK 323.1 Ђинђић З.
321.7:929 Ђинђић З.
323.1(=163.41):329(497.11)"1990/2003"

NACIONALIZAM ZORANA ĐINĐIĆA*

APSTRAKT: Članak predstavlja analizu razvoja nacionalne i državne ideologije Zorana Đinđića, nekadašnjeg vođe Demokratske stranke i predsednika vlade Republike Srbije. U radu su predstavljena njegova najvažnija teorijska dela kao i ključni programi i izjave o ovom pitanju. Takođe su razmotreni uticaji kao i razlozi zauzimanja pojedinih stavova i određenja.

Ključne reči: Zoran Đinđić, Demokratska stranka, nacionalni program, Srbija, Jugoslavija, srpske zemlje, Evropa

Nisam pronašao izvor prema kome je Đinđić sebe ikada nazvao nacionalistom. Ne verujem da je sebe takvim smatrao. Zvanično, on je razdvajao nacionalizam od patriotizma. Ipak, ako je suditi prema razmišljanjima savremenika, mnogi su ga svrstavali među nacionaliste. Jedan od obaveštenih i ozbiljnih, uticajni senator iz najstarije američke države Delever, Džozef Bajden¹ na sastanku jedne Albano-američke građanske grupe definisao je Đinđića kao političara koji je nacionalista, baš kao i Koštunica, istina „not a fanatic – and more importantly, an astute politician who recognizes that his country's future is with the West.“²

Srpski reformatori tokom proteklih stotinu godina često su imali jednu značajnu manu. Iako obrazovani, svetski ljudi, često dobrih namera i neretko čestitog karaktera, oni su po pravilu bili stranci u svojoj zemlji. Iako su ga odlikovale mnoge karakteristike tipičnog srpskog političara-reformatora Đinđić se posle studija u inostranstvu u svoju zemlju nije vra-

* Rad je deo projekta *Dunav i Balkan: kulturno-istorijsko nasleđe* (177006) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1 Džozef Džo Bajden (Joseph Robinette „Joe“ Biden, Jr.) rođen 1942. godine, 2008. izabran za potpredsednika SAD.

2 SERBIA: FACING UP TO THE PAST, RFE/RL Balkan Report Vol. 6, No. 20, 17 May 2002, <http://listserv.acsu.buffalo.edu/cgi-bin/wa?A2=ind0205&L=justwatch-1&O=D&P=33392>

tio kao stranac. Za razliku od većine ostalih on je posle desetogodišnjeg opozicionarstva uspeo da se sopstvenom veštinom izbori za političku vlast u stranci i državi. Upravo zato je u vreme njegovog uspona bilo mnogo sumnji kad je reč o istinskim namerama Đinđića i njegove stranke. Zato se za Demokratsku stranku govorilo da nema stabilan i dugoročan program, kao i da je njen vođa politički pragmatičar. Za razliku od mnogobrojnih reformatora država kakva je Srbija, pragmatizam Zorana Đinđića bio je, ako izuzmemo njegove stranačke i dnevno-političke aspekte, metodološki jasno utemeljen. Stranka je bila oruđe kojim je trebalo doći do vlasti – sredstva. Pored vlasti i moći koje su nedokučiv i neobjašnjiv cilj sâm po sebi, jedan od ciljeva svakako su bile reforme. I dok su ostale stranke tokom devedesetih godina težile socijalnim utopijama, reviziji Drugog svetskog rata, očuvanju odavno propalog ili vaskrsu prevaziđenog, Demokratska stranka je morala da pronađe svoj put. U početku taj put je bio nejasan. U Srbiji i SFRJ postojale su stranke sa većim autoritetom i grupe sa većim mogućnostima da se predstavljaju kao reformske i proevropske.

Demokratska stranka imala je dve prednosti: slabu, ali stvarnu stranačku tradiciju i ugled osnivača zbog koga su njeni kandidati pobedili na prvim izborima u urbanom jezgru Beograda. Za razliku od slabih i vanparlamentarnih proevropskih grupa, Demokratska stranka je postala parlamentarna realnost i jedini istinski politički izbor većine građana Srbije naklonjenih reformama.

Pitanje nacionalnog programa je, od obnove višestranačkog parlamentarizma, postalo ključna tačka političkih programa. SFRJ se nalazila u političkom rasulu i ekonomskoj krizi. U srpskoj politici postojao je tih konsenzus nepristajanja na raspuštanje jugoslovenske federacije po linijama granica uspostavljenih posle 1945. godine. Takođe, budući da većina građana nije bila ni za rat ili stvaranje Velike Srbije, ovo je poslužilo raznim strujama režima i partijskoj birokratiji da veliku težnju ka promenama, koja se osećala u srpskom društvu, usmere prvo ka borbi za vlast u SKJ, a zatim ka sukobu oko vođstva u federaciji. Ovaj proces, koji se neslavno završio političkim i vojnim debaklom SFRJ iz 1991. godine i doveo do dugotrajnih građanskih ratova u Bosni i Hrvatskoj, u potpunosti je zatekao i zamrzao srpsku političku scenu. Svaka istinska alternativa završila je na političkoj margini.

Zanimljivo je napomenuti da se stav zvanične DS i Zorana Đinđića prema nacionalnom pitanju u to, prvo, vreme donekle razlikovao. Prvobitno, državni i nacionalni program DS-a bio je formulisan od strane političara koji su alternativu jugoslovenskoj državi tražili u ujedinjenju srpskog naroda u proširenoj državi Srbiji. No, kako programi u srpskoj politici slabo

koga obavezuju, DS nikada nije promovisala ovaj program u javnosti i javno ga branila.³

Osnove nacionalne politike Zorana Đinđića treba potražiti u njegovoj knjizi *Jugoslavija kao nedovršena država* iz 1988. godine. U ovoj studiji Đinđić postavlja jednu zanimljivu programsku tezu. Iako u mladosti poznat kao levičar i čak anarhista, on ne samo da vidi reformu jugoslovenske države u njenoj demokratizaciji, već postavlja tezu da je najveći nedostatak dotadašnjeg jugoslovenskog državnog iskustva u činjenici što su je u prošlosti uspostavljale i oblikovale političke elite. Dakle, bilo je neophodno pitati narode jugoslovenskih republika, građane Jugoslavije, kakvu zaista državu žele. Autor, međutim, kao da nije sumnjao da će narod biti razumniji i umereniji od svojih prvaka. Zanimljivo da tom prilikom nije razmatrao pitanje funkcionalnosti buduće jugoslovenske države. To je i razumljivo, prethodne države nisu bile ni dugotrajne ni funkcionalne, a 1988. godine nije postojala snažna dinamika evropskih integracija i kvalitativnih uslova koji su stavljeni pred svaku državu koja želi da se priključi Evropskoj uniji. Istovremeno, Đinđić ne razmatra jednu od najvažnijih osobnosti srpskog nacionalnog pitanja: rasutost srpskog naroda širom jugoslovenskih zemalja. Njegovo predviđanje da će na posletku iz „ustavnih promena“ izaći jugoslovenske republike svesne svoje nacionalne državnosti, formalno se ostvarilo na sasvim drugačiji način, čak posle dugotrajnih ratova i danas ne živi u stvarnosti, dugotrajno opterećujući demokratske ustanove Srbije.⁴

Nacionalizam je između 1989. i 1990. zapljusnuo čitavu Istočnu Evropu. Iako razorna i naizgled nazadna, njegova snaga značajno je pomogla reformatorskim nastojanjima. Mržnja istočnoevropskog nacionalizma bila je usmerena ka raspalom Sovjetskom Savezu i moralno diskvalifikovanim i politički zgaženim komunistima. U Jugoslaviji, a posebno u Srbiji, prilike su bile upravo drugačije. Ipak, Zoran Đinđić je i pored značajno drugačije politike, za koju se zalagao, duboko verovao da Srbija i srpski narod

³ U tekstu koji je u stranačkim novinama objavila komisija GO DS, čiji je član bio i Đinđić (pored V. Koštunice, S. Inića, D. Mićunovića, N. Miloševića, B. Pekića, A. Petrovića, Lj. Tadića i K. Čavoškog), naglašeno je protivljenje stvaranju konfederativne Jugoslavije. Jugoslovensku državu je trebalo uspostaviti kao demokratsku federaciju ravnopravnih naroda i građana. Predloženo je reformisanje statusa autonomnih pokrajina pri čemu bi Kosovo i Metohija imali autonomiju manjeg kapaciteta od Vojvodine. KiM je, umesto teritorijalne, trebalo da postane „kulturna autonomija“. Međurepubličke granice bivših jugoslovenskih republika trebalo je da ostanu očuvane, ali je predlagano i da bude obezbeđena kulturna i duhovna integracija jugoslovenskih naroda sa svojim republikama maticama. Tekst je zaključen sledećim stavom: „U krajnjoj liniji, ova politika srpske države treba da se rukovodi dobro shvaćenim nacionalnim interesom: da srpski narod u celini ili najvećim delom živi u jednoj državi.“, 'Nacionalno pitanje i državno uređenje', *Demokratija*, br. 13, 18. septembar 1990, kod K. Čavoški, *Čemu Demokratska stranka*, Beograd 2007, 119–123

⁴ Z. Đinđić, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Novi Sad 1988, 48.

imaju svoje državne i nacionalne interese i da ih moraju uklopiti u opšte evropske i svetske tokove i buduću Evropsku uniju, umesto da očekuju da ovi budu sami po sebi rešeni ekonomskim reformama i uključivanjem zemlje u Evropsku uniju.

Zoran Đinđić, a time i DS, suočavali su se sa brojnim teškoćama kad je reč o nacionalnoj politici za koju su se zalagali. Pre početka rata bilo je izvesno da je srednji sloj, na koji se DS naslanjala, u velikoj meri privržen bivšem realsocijalističkom režimu. Dokaz za to je bila činjenica da od tehnokrata i visokih državnih činovnika gotovo da niko nije prišao novoj stranci koja je, inače, imala većinsku podršku u kraju gde su bile sve važne republičke i savezne ustanove. Zatim, na prvim izborima je čak i u opštinama gde su pobedili demokratski kandidati, kao predsednički kandidat trijumfovaao Slobodan Milošević. Posle početka rata, sankcija i krize, srednji sloj je u ekonomskom pogledu počeo ubrzano da nestaje. Nestajalo je uporište Demokratske stranke koje je, tek delimično, zamenjeno uticajem što ga je decembra 1992. stranka, ali i čitava opozicija, stekla dolaskom na vlast u bogatim gradskim opštinama.

Posebno je zanimljiv odnos Zorana Đinđića i Demokratske stranke prema vrlo aktuelnom pitanju tog vremena – statusu Srba u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. U početku su lične, naučne i zemljačke veze učinile bliskima vođstvo DS i prvake SDS. Zanimljivost za proučavaoce uticaja tradicije predstavlja činjenica da su se prvi ljudi stranaka nosili mišlju da objedine Demokratsku stranku u čitavoj Jugoslaviji. Suštinski bilo bi to ponovo ujedinjenje DS i SDS (nekada Samostalne demokratske stranke) razjedinjenih davne 1924. godine! Demokratska stranka nije bila stanju da pruži odgovore na važna pitanja koja su otvorena početkom rata. U beogradskom nedeljniku *Vreme* su početkom krize u Krajini (prva polovina 1991) vođe DS tvrdili da stranka još nema dovoljno informacija kako bi zauzela stav o ovom pitanju. Dragoljub Mićunović je govorio o četiri suvereniteta koji su suprotstavljeni u ovim oblastima (hrvatsko selo Kijevo, SAO Krajina, Republika Hrvatska, SFR Jugoslavija). Ipak, prilikom jednog od nastupa na TV Politika, u duelu sa Vojislavom Šešeljem Zoran Đinđić je jasno definisao stav stranke prema kome srpski narod nema razloga da se smatra u većoj meri izneverenim ili oštećenim od strane Velikih sila, nego što je to bio slučaj sa drugim istočnoevropskim narodima.

Iako je pripadala demokratskoj opoziciji, DS je nastojala da privuče umerene birače SPS-a i neopredeljene. Odatle nastojanje da u vreme kada je 1992. nacionalno ponovo dobilo na značaju, izađe u susret probuđenim nacionalnim stremljenjima. Pored kontakata sa srpskim strankama u Bosni, koje su kulminirale podrškom u vreme pretnje bombardovanjem 1994. i protestima protiv režima i, čak SAD, u vreme pada Republike Srpske Kraji-

ne 1995. godine, DS je pokušavala da pronađe zajednički sadržalac između nacionalnog i kosmopolitskog. Povremeno, ta formula je bila ravna izbornoj manipulaciji. Recimo, u vreme opštih izbora 1992. stranački reklamni spot prikazivao je između ostalog srećne roditelje sa bebom i JAT-ov avion koji sleće na Surčinski aerodrom (u to vreme otvoren samo za avione iz Crne Gore), dok je narator nabrajao ciljeve zalaganja DS-a sledećim redosledom: „za Srbiju, za Crnu Goru, za srpske zemlje, za Jugoslaviju“. Posebno zbuňuje zalaganje za Jugoslaviju, koja je opstala sporazumom vođstava SPS i DPS i u prvoj polovini godine nije bila priznata od strane opozicije koja je bojkotovala prve savezne izbore.

Na decembarskim izborima 1993. Zoran Đinđić je predvodio stranačku listu i kasnije postao predsednik Demokratske stranke. Kada je početkom 1994. izostao sporazum sa režimom oko stvaranja nove vlade, DS je postepeno počeo da se pomera ka desnici, da bi do 1996. umesto umerene opozicije postao jedan od dva stuba njenog okupljanja. Zanimljiva su Đinđićeva nastojanja i zamisli u vezi sa nacionalnom državom iz tog vremena. Verovao je da je potrebno reformisati SR Jugoslaviju. Iako nije iznosio konkretne modele, u jednom duelu sa predvodnikom tada malobrojnih crnogorskih independista Slavkom Perovićem ustvrdio je da zajednička država Srbije i Crne Gore treba da bude ustrojena kao Velika Britanija. Crnoj Gori je namenio položaj sličnom onom koji je (pre revolucije iz 1997!) uživala Škotska. Zanimljivo je da je upravo negde u to vreme u Crnoj Gori, uz pomoć iz beogradske centrale, pokušano osnivanje tamošnje Demokratske stranke. Uprkos načelnoj podršci vođstvu bosanskih Srba, koja je rasla sa produbljavanjem njihovog sukoba sa režimom u Beogradu, DS se otvoreno zalagao za mir. Tako je, u vreme predstavljanja Vens-Ovenovog plana iz 1993. godine, koji je podrazumevao ukidanje Republike Srpske i uvođenje deset kantona u BiH, Đinđić izjavio da je stvaranje „plavog puta“ kroz posavski (hrvatski) kanton u stvari pobeda ideje očuvanja teritorijalnog jedinstva srpskog naroda.

U vreme narodnih i studentskih protesta 1996/1997. od strane pojedinih domaćih i zapadnih novina postavljana je teza kako srpsku opoziciju predvode prijatelji i saveznici haškog optuženika Radovana Karadžića, dok je, Milošević, navodno, ako ne „garant mira i stabilnosti“, bio makar jemstvenik Dejtonskog sporazuma. Glavni cilj kritika tada nije bio vođ SPO-a, bivši nacionalista Vuk Drašković niti član Senata Republike Srpske Vojislav Koštunica, već naprotiv, Zoran Đinđić. Đinđiću je ponajviše zamerano solidarisanje sa stanovništvom Republike Srpske i prisustvo u delovima Sarajeva pod kontrolom Vojske Republike Srpske u vreme pretnji bombardovanjem 1994–1995. godine. Kada je posle uspeha protesta značajno ojačana Demokratska stranka ulazila u razdoblje širenja, novi program sadržao je i

jednu, za današnje vreme, neočekivanu klauzulu prema kojoj se Demokratska stranka zalaže za ujedinjenje srpskog naroda.⁵

Zanimljiv je i Đinđićev odnos prema Kosovu i Metohiji iz tog vremena. Demokratska stranka je bila jedina organizovana masovna opozicija režimskoj kosovskoj politici. Za razliku od DSS-a, koji se nije suprotstavljao režimu kad je reč o Kosovu a zalagao se za podelu pokrajine na dva regiona u skladu sa tadašnjim programom stranke koja je prihvatila plan o regionalnom preustroju Srbije (Srpskih zemalja) akademika Miodraga Jovičića, Demokratska stranka je 1998. formulisala sopstvenu politiku prema pokrajini. Zoran Đinđić je pragmatično verovao da je nemoguća suštinska promena ustrojstva Srbije uspostavljenog za vreme realnog socijalizma. Pokrajine je nazvao „tradicionalnim“ dok je u uspostavljanju novih regiona video opasnost od federalizacije i birokratizacije. Stav Zorana Đinđića u vezi sa sporazumom Srbije i Albanaca bio je jedinstven u svojoj jednostavnosti. Na jednoj od konferencija za novinare iz maja 1998. tvrdio je da bi prosta obnova autonomije iz 1974. godine bila protivna demokratskim pravima samih Albanaca. Prema njegovom tumačenju autonomija uspostavljena u realnom socijalizmu nije afirmisala nacionalna i demokratska prava, već je stvorena po volji i meri jedne partijske oligarhije. Upravo zato je smatrao da bi zajednička demokratizacija mogla da dovede do sporazuma i uspostave podnošljivih odnosa. U to vreme stranka je počela da se bavi pitanjem institucionalne zaštite prava srpskog naroda na Kosovu i Metohiji. Đinđić se u nekoliko navrata sastao sa Živkom Cuckićem i Milanom Nikolićem iz Kosovskog pomoravlja. Pitanje kantonizacije pokrajine postalo je ideja koju je stranka iznela, ali na njoj nije insistirala. Kasnije je prihvatila plan Instituta za društvene nauke o stvaranju pet kantona i uspostavi multietničkih urbanih središta u pokrajini. Ipak, pošto je u to vreme bila vanparlamentarna stranka, podrška DS takvom planu nije smatrana afirmativnom od strane nekih od njegovih tvoraca.

⁵ Pisac ovih redova ne bi bio iskren ukoliko bi tek prešao preko ove rečenice, a da pri tom ne prenese jednu ličnu uspomenu, koja možda na najbolji način oslikava odnos Zorana Đinđića prema nacionalnom pitanju. Kada sam jednom prilikom kao portparol DS citirao ovu rečenicu, glas kritike je stigao iz Malog Idoša i to od strane jednog demokrate koji je po nacionalnosti bio Crnogorac. Pošto je upućen na stranački program, spomenuti se požalio Đinđiću. Prilikom razjašnjavanja ovog pitanja Đinđić je izričito tvrdio da je lično pisao politički program stranke, pa i spomenute redove. Njegovo tumačenje bilo je da se spomenuta rečenica odnosila na krajeve zapadno od Drine. Maliciozno pitanje, da li to znači da ne priznaje granicu između Bosne i Hrvatske na Uni, odbacio je odmahnuvši rukom. Očigledno je da je 1998. ovo pitanje bilo od znatno manjeg značaja, ali i u većoj meri problematično nego dve ili čak godinu dana ranije. Treba napomenuti da je prijateljska stranka DS u Bosni i Hercegovini bila Demokratska stranka iz Bijeljine, koju je vodio ratni komandant jedne od tamošnjih paravojnih jedinica Ljubiša Savić – Mauzer. Do jednog od susreta dvojice predsednika došlo je prilikom izborne kampanje u Republici Srpskoj 1998. godine.

Jedna od debata na Glavnom odboru stranke pokazala je ne samo prirodu Đinđićevog odnosa prema kosovskom problemu već i osetljivost ovog pitanja. Na sednici kojoj je, zbog najavljenog sukoba u vođstvu, prisustvovao i režimski RTS, povela se diskusija o kosovskoj krizi. Advokat Radoje Prica je u vrlo argumentovanom obraćanju izneo stav da je miran i demokratski život Srba i Albanaca u jedinstvenoj Srbiji nemoguć, zbog čega se izjasnio u prilog podeli pokrajine. Zaorio se veliki aplauz. Kasnije je Đinđić rekao kako je takva ideja u tom trenutku mogla samo doneti štetu Demokratskoj stranci.

Na predavanju koje je održao na tribini Aspen instituta u Berlinu 4. novembra 1998. Đinđić je postavio sledeću tezu:

„Na samom kraju 20. veka, ta politika ne može biti ideološka. Rok trajanja ideologija nepovratno je istekao. Trebaju nam programske koncepcije, ne ideologije.“

„...Na srpskoj političkoj sceni najbolju prođu trenutno mogu imati velike mobilizirajuće ideologije, koje emocionalno integrišu i koje obećavaju mir, harmoniju i sigurnost. Evropska politička istorija poznaje dve takve velike ideologije. To su socijalizam i nacionalizam. Obe su svoj ideološki zenit dostigle 19. veku, a svoje patološke izdanke – komunizam i fašizam – u prvoj polovini 20. veka. Da ne dužim. Logično je što danas u Srbiji imamo političku dominaciju upravo ideološkog socijalizma i nacionalizma (s retoričkim primesama komunizma i fašizma), a ne nekih drugih ideologija. Ceo naš prostor opterećen je teškim problemima državne nacionalne integracije, uz ogromne opravdane strahove ljudi od socijalnih razlika koji prate sve te lomove. Na stare probleme naši političari odgovaraju starim rešenjima – i doživljavaju poraz za porazom.“ (...)

„Nesporno je – ideološkim obrascima iz 19. veka ne mogu se danas rešavati problemi, čak i ako ti problemi po svojoj strukturi podsećaju na probleme 19. veka. Trebaju nam nova rešenja čak i za stare probleme. Na primer, legitimno pitanje nacionalne integracije danas može biti samo dodatno otežano ako ga rešavamo instrumentima klasičnog nacionalizma. U epohi globalizovanja zadatak nacionalne integracije i mobilizacije ne može biti obavljan kao u vreme nastanka nacionalnih država. Evropska integracija ja danas okvir u kome se, prema jasnim pravilima, može uspešno obavljati nacionalna integracija, pa i u tako komplikovanim slučajevima kakav je slučaj Srba na Balkanu.“⁶

Nacionalna komponenta nije bila izražena u programima Saveza za promene i DOS-a. Srbija je poražena i upravo je Miloševićev režim, posle

⁶ Dr Zoran Đinđić, *Novi početak za Srbiju: programske koncepcije umesto ideologija*, (Tekst predavanja, održanog 4. novembra 1998. na tribini Aspen instituta u Berlinu), http://www.ds.org.yu/sr/index.php?option=com_content&task=view&id=171&Itemid=282&lang=lat

svoga, pokušavao da svoju politiku zasnuje na nacionalnoj ideji. Ipak, biračima je obećano donošenje novog ustava, uređenje odnosa sa Crnom Gorom i odbrana suvereniteta nad Kosovom i Metohijom. Još pre nego što je na osnovu volje naroda iskazane na decembarskim izborima 2000. oformio prvu demokratsku vladu posle 1938. godine, dogodilo se nekoliko fenomena koji su dokazali da Miloševićev režim suštinski nije bio uvek uzrok već je često bio tek katalizator nacionalističke plime na Balkanu. Tek što je DOS uspeo da stupi na vlast, oružane grupe tzv. OVPBiM („Oslobodilačke vojske Preševa, Bujanovca i Medveđe“) podigle su ustanak na jugu Srbije, tako stavljajući kosovsko pitanje u drugi plan i pomažući stranke starog režima i nacionalne ekstremiste u Srbiji. Na drugoj strani režim Mila Đukanovića, koji sve do oktobra 2000. nije postavljao otvoren zahtev za osamostaljenjem, započeo je tokom 2001. kampanju za nezavisnu Crnu Goru. No, DOS ne samo da je bio složen konglomerat brojnih stranaka i grupa, već je vlast u međunarodno priznatoj SR Jugoslaviji delio sa bivšim Miloševićevim saveznicima iz SNP-a. Tokom prve dve godine Đinđić se zato nije prvenstveno bavio ustavnim preuređenjem države i nacionalnom reformom. Dok je kosovsko pitanje prepušteno jednom međuvladinom telu (Koordinacionom centru), odnosi sa Crnom Gorom su zamrznuti sve do Beogradskog sporazuma iz marta 2002.

Teško je definisati nacionalnu i državnu politiku DS-a iz tog vremena. Bila je stešnena između velikih očekivanja građana, konzervativnosti koalicionih partnera i činjenice da sama nije stekla glasove na projektu reforme nacionalne politike. Odatle odlaganje ustavnog pitanja (tu će politiku posle 2004. produžiti i DSS), ali i nespremnost da u odnosu na prethodni ustav budu unesene značajne promene. Zato je i odbijena zamisao DSS-a da Srbija bude transformisana u regionalnu državu (što će kasnije napustiti i predlagač). Đinđić je došao u priliku da javno definiše sopstvenu nacionalnu politiku tek pošto je uspeo da marginalizuje svoje političke protivnike u DOS-u. Ipak, Državna zajednica SCG teško da je bila u većoj meri izraz demokratskih težnji njenih građana nego što je to bila SFRJ. Iako pojedini analitičari smatraju da je Državna zajednica bila tek Đinđićev politički manevar, činjenica je da se za nju založio znatno više nego Đukanović kao i da je DS bila protagonist štetne ideje o harmonizaciji ekonomija dve države. Đinđić je, dakle, u odnosu na ideje izložene u knjizi *Jugoslavija kao nedovršena država* objavljene 15 godina ranije, načinio pun zaokret.

Danas verovatno ne postoji segment Đinđićeve politike koji je u većoj meri opterećen nagađanjima od njegove kosovske politike sa kraja 2002. godine. Svestan da je od 2001. započeo proces stvaranja države kosovskih Albanaca, on je nesumnjivo želeo da stvar prekrati i reši je jednim opštim sporazumom. Čini se da je njegova najava revizije Dejtona bila samo

politički potez kojim bi privukao pažnju i učinio EU i SAD spremnijim za sporazum. Mnogi danas govore da je Đinđić želeo podelu Kosova. U *Strategiji za Kosovo i Metohiju* i na sastanku sa prvacima kosovskih Srba, o kome su kasnije pisale bulevarske novine, nešto slično je i bilo izneseno.⁷ Sudeći prema njegovoj izjavi iz vremena poslednje posete Republici Srpskoj, on svakako nije mislio na trajno rešavanje celokupnog srpskog nacionalnog pitanja. Kao idealno rešenje za Bosnu i Hercegovinu video je ustavno garantovanje dejtonskog modela, koji je želeo da bude primenjen i na Kosovo. Smatrao je da srpski entitet treba da postane konstitutivni deo jedne savezne bosanskohercegovačke države, poredeći ga pri tom sa Slobodnom Državom Bavarskom. Đinđićevu nacionalnu politiku, međutim, nije moguće razlučiti od njegovog evrofilskog stava. Zalažući se za pristupanje Srbije EU on je bio zagovornik stvaranja zone slobodne trgovine na Balkanu. Kao i većina srpskih Evropejaca i on je u CEFTA i EU video nastavak jednog velikog sna Srba o stvaranju velike države. Ipak, kao i njihovi politički preci u slučaju Jugoslavije, i oni su u EU videli pre svega cilj, a skoro nikada sredstvo nacionalne politike.

Đinđićeva nacionalna politika, ipak, nije imala prioritet u njegovim planovima. Posle ratova i teškog nasleđa ratnih zločina, trijumfa svih balkanskih nacionalizama na račun srpskog i povezivanja nacionalnog ponosa sa socijalnim dignitetom, kada su očekivanja i strahovi formirani u realnom socijalizmu postojali kod velike većine građana, Đinđić nije imao birače koji bi razumeli politiku nacionalne obnove. Oni koji su za nju i bili zainteresovani doživljavali su nacionalizam kao politiku opravdanja za izostanak promena i nastavak neredovnog stanja koje je olakšavalo ili opravdavalo njihov socijalni položaj, a ne, kao što je to bio slučaj u mnogim evropskih i azijskim državama, kao podsticaj za reforme i napredak zemlje.

Ipak, promena u Đinđićevoj politici naišla je na oštre kritike, i to ne samo od etabrirane, tzv. nacionalističke opozicije i konzervativnih krugova, već i od velikih sila i od njih sponzoriranih nevladinih organizacija. Pitanje je, međutim, kako bi se završio taj ispad i stupanje na pozornicu u ulozi nacionalnog vođe. Mala popularnost vlade, veliki problemi i nedostatak podrške iz inostranstva verovatno bi učinili da se Đinđić povuče, kako je to u više prilika i činio, makar i privremeno, pošto postoje nagoveštaji da je već za leto 2003. nameravao da skrene pažnju javnosti na nerešeno pitanje prava i statusa Srba u Hrvatskoj.

Zaključak ovoj temi trebalo bi postaviti na osnovu teorijskih okvira koje je Đinđić pridavao svojoj politici. Tri sedmice pre nego što je ubijen, on je na Univerzitetu u Banjaluci održao predavanje na temu *Nacionalizam i patriotizam*. Odbacujući naučne i političke pretenzije definisao je ovo izla-

⁷ Zoran Đinđić o Kosovu, priređivači S. Erić, I. Marić, Beograd 2003, 12–17.

ganje kao pokušaj da pomenuta tema bude „osvetljena sa jedne možda neobične strane“. Đinđić je ovom prilikom napravio razliku između nacionalizma i patriotizma. Dok je nacionalizam vezivao za etničku pripadnost, pridajući mu statički karakter, koji odgovara zastarelim agrarnim i industrijskim društvima 19. i 20. veka, patriotizam je video kao okvir u kome će biti moguća integracija društva jedne države u budućnosti. Uveren da iz nacionalizma nije moguće preći u internacionalizam, odbacivao je mogućnost stvaranja svetske države i nadnacionalnog identiteta, barem u bliskoj, stogodišnjoj budućnosti. U ubeđenju da je srpsko društvo tokom devedesetih godina prošlog veka lutalo zbog loše procene elita da je moguće obnoviti hladnoratovski poredak u svetu, tvrdio je da će u budućnosti pitanje uspešnosti društava biti vezano za privredni uspeh jednog postindustrijskog, informatičkog društva. Evropsku uniju video je kao sredstvo da Srbija i srpski narod nađu svoje mesto u tom društvu. Zanimljiv odnos prema moralu političara Đinđić razvija upravo u ovom predavanju, tvrdeći da u istoriji nisu važne namere već posledice:

„Ako biste vi planirali tako kao da ne postoji svet nego da samo postojite vi, onda ste vi Bog, a ako ste Bog, onda nema rasprave. Ali ako niste Bog, onda uvek postoji okruženje u kome vi morate da planirate svoju strategiju, i ako to okruženje na kraju odbije vašu strategiju i dovede do neuspeha, onda ste krivi vi, a nije kriv taj svet. Znači, uvek ako ne uspete da se snađete u jednom okruženju nije kriva priroda, a međunarodna politika vam je kao priroda. Oluje, tornada, poplave, sve se to dešava i tu nema baš mnogo moralnih razmišljanja. Tu postoje odnosi snaga, sila i vi to treba da razumete i kroz sve nekako da prođete, a da ne nastradate. Onaj ko moralizuje tu situaciju i ko kaže, ja imam namere i sa tim namerama onda ulazi u nešto i na kraju dobije po glavi – je ili naivan ili nesposoban.“⁸

Državni cilj video je jasno i jednostavno – kao opstanak čiji je preduslov napredak. Kao što nije želeo da budućnost Srbije podredi ćudljivoj budućnosti sveta i idealizmu svojstvenom elitama Velikih sila, tako je bio racionalan i u vezi sa odnosom sveta prema Srbiji. Za razliku od mnogih Miloševićevih neprijatelja, on nije verovao u apsolutnu nevinost i nezainteresovanost Velikih sila kad je reč o Srbiji.

„Mi u svetu nemamo prijatelje. To je loša vest. Mnogo manje loša vest je da niko u svetu nema dobrih prijatelja i u svetu niko nikog ne voli. Samo postoje protokoli. Postoji diplomatija gde se sad to na lepši način prikazuje. Znači, svako brani svoj interes i svako voli nekog drugoga u sklopu svog interesa. Ako se negde pojavi neka gužva onda nastrada onaj slabiji. Znači na autoputu kada vozite, ako voziš fiću i tamo se oni šleperi ili cister-

⁸ Z. Đinđić, *Nacionalizam i patriotizam*, Predavanje, Banja Luka 21. februar 2003, <http://www.6yka.com/do/da,234>

ne pretiču nemoj da se trpaš jer ćeš na kraju ti da nastradaš. To da li je on prešao na levu stranu, na desnu stranu, to će kasnije sveti Petar da raspe-
tljava, ali ćeš ti biti na nebu. Znači proceni svoju situaciju, svoje mogućno-
sti, proceni putanju tih šlepera ili, šta je već, Amerika, ili Rusija, ili Kina ili
ko se već kreće na tim autoputevima i vidi kako da se udeneš u to i da na
kraju stigneš na svoj cilj. U principu taj autoput je dovoljno širok. Ako si
vešt vozač, autoput je dovoljno širok da svako može da stigne na svoj cilj.“⁹

Kao najveći nedostatak nacionalizma u Srbiji Đinđić je prepoznao njegovu vezanost za srpsku naciju. Objašnjavajući to usudom Srba, koji su stolicima bili pod vlašću Austrije i Osmanskog carstva, tvrdio je da tvorci nacionalizma – pisci, pesnici i sveštenici – protagonisti jezika, kulture i reli-
gije, nisu najbolji predstavnici jednog modernog identiteta. Zato je kao os-
novu nacionalnog života video državu, a kao sredstva za njen napredak,
pored tržišne ekonomije (kao motiva takmičenja), prepoznao demokraciju
(kao način racionalnog upravljanja) i pravdoljublje (kao moralni okvir
koji bi održavao društvo države). Razlikujući tako ljubav prema naciji od
ljubavi prema državi, Đinđić je posredno kao cilj stavio stvaranje nove, re-
formisane države.

Upravo dve sedmice pre ovog predavanja, Zoran Đinđić je stao iza još jednog projekta birokratske države nastale sporazumom elita. Tu, kao i u kosovskom slučaju, dolazimo do jednog važnog pitanja koje se odnosi na *namere* i *posledice*. Reč je o teoretski utemeljenoj analizi Đinđićevog prag-
matizma koja se, uprkos činjenici da je zločinački ubijen, da svoju politiku
nije uspeo da dovrši kao i da je kasnije bio iskreno ili politički promišljeno
glorifikovan, pred neumitnim sudom istorije mora primeniti i na Đinđićevo
delo.

Ostaje, takođe i jedno ontološko pitanje vezano za nacionalizam srpskih reformatora. Naime, reformatori ostalih istočnoevropskih zemalja imali su prednost zato što su promene započinjali na terenu jasno definisane nacije i države. U Srbiji nedefinisanih granica i neintegrisane nacije podvojenih nacionalnih (srpsko-jugoslovenskog) i regionalnih identiteta, pojam države i Otadžbine bili su krajnje neodređeni. Zato malo čudno deluje pravljenje razlike između nacionalizma i patriotizma u uslovima u kojima široko usvojene definicije ova dva pojma bolno ukazuju na nedostatak srpske državnosti. Naime, ako nacionalizam podrazumeva *učenje ili politički pokret koji zastupa stanovište da jedna nacija, ima pravo da stvori nezavisnu ili samostalnu političku zajednicu*; dok patriotizam označava *odnos naklonosti i podrške koje pojedinac ili grupe gaje prema Otadžbini*¹⁰ jasno je da u Srbiji patriota

⁹ Isto.

¹⁰ I Velerova definicija ne pruža mnogo dvoumljenja. Nacionalizam je prema njegovom razmišljanju „sistem ideja“ koji predstavlja put stvaranja onog „isprva „ zamišljenog

prvo mora da bude nacionalista. Taj nacionalizam je međutim pred sobom neizostavno morao imati human, jasan, racionalan, održiv, demokratski i, nažalost, krajnje nepopularan cilj. Ta protivrečnost onemogućavala je državotvorstvo srpskih reformatora. Njihov cilj je moralo biti stvaranje države po meri vremena i potrebi budućnosti. Takvu reformu, tokom proteklih pola stoleća, pred sobom nije imala niti jedna mlada evropska demokratija.

Čedomir Antić

ON ZORAN DJINDJIĆ'S NATIONALISM

Summary

This article deals with the political ideology of the late Zoran Djindjić, president of the Serbian Government from 2001 to 2003. Djindjić was the leader of the Democratic Party, a strong centrist and later-on leftist reformist party which had a history of radical changes of the party program and ideological oscillations. Well known for his pragmatism Djindjić significantly evolved his personal stand on most fundamental political issues. During his short political leadership career (from 1990 to 2003) he was marked as a reformist and pro-NATO politician as well as a patriot and nationalist. In this paper Djindjić's political evolution is presented chronologically from his early political writings – his book *Yugoslavia as an Unfinished State* (1988), early programmes of the Democratic Party and several oppositional coalitions' manifestoes up to his later articles and books and his lectures delivered in Berlin in 1998 and Banja Luka in 2003. Foreign and internal influences on his state and national program are also mentioned.

reda“ – nacije. U mnogim državama Evrope, nacija i država su izjednačene. U takvim uslovima nije isti nacionalizam neintegrisanih nacija bez države i onih nacija koje državu imaju odavno. H-U. Veler, *Nacionalizam, istorija – forme – posledice*, Novi Sad 2002, 15–16.